

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
11e JAARGANG
SEPTEMBER 1992

Oud en nieuw
vertaalwerk

(p. 1)

Vertaalprincipes
voor de
Vertaling 2000

(p. 2)

Trends in het
bijbelvertalen
na 1946

(p. 6)

Een gemeenschap-
pelijk gebed

(p. 11)

11 3

NEDERLANDS
Bijbelgenootschap
HAARLEM

MET ANDERE WOORDEN

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
11e jaargang nr. 3, 1992
ISSN 0168-1869

Uitgegeven door:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023 - 22 41 00
In samenwerking met:
Belgisch Bijbelgenootschap
Dautzenbergstraat 36
1050 Brussel
telefoon: 02-640 11 12 of 640 15 75.

Met Andere Woorden wordt gratis
toegezonden aan hen die
geïnteresseerd zijn in het vertalen
en doorgeven van de bijbel.

Redactie: dhr. Jan J. van Capelleveen,
mw. M.B. Feith, ds. W. van Galen,
dhr. A.W.G. Jaakke, dr. L. van Kampen
(eindredactie) en dr. E.W. Tuinstra.

Redactiesecretariaat:
Nederlands Bijbelgenootschap
mw. M.G. Kronemeijer,
telefoon: 023-22 41 14.

Adreswijzigingen aanbrengen
op de adresband van dit nummer
en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via
nummer 023-22 41 00.

Giften voor het werk van het
Nederlands Bijbelgenootschap in
binnen- en buitenland, en
bijdragen ter bestrijding van de
kosten van dit blad kunnen
gestort worden op giro 30 04 82
van het Nederlands Bijbelgenoot-
schap te Haarlem, onder vermelding
van 'gift' of 'Met Andere Woorden'.

Oud en nieuw vertaalwerk

Vertaling 2000

Zoals bekend, wordt er een start gemaakt met een nieuwe vertaling van de bijbel, met als werktitel 'Vertaling 2000'. Vertalen is een taai en langdurig proces wanneer de vertalers zorgvuldig te werk willen gaan en alle aspecten van de twee talen waar ze mee bezig zijn recht willen doen. Het is dan ook onvermijdelijk dat er in onze tijd, waarin de media tastbare zaken willen hebben en liefst zo snel mogelijk, een natuurlijke spanning bestaat tussen zo'n vertaalproces en de publiciteit eromheen.

Daarom is het verheugend dat de redactie middels een artikel van dr. E.W. Tuinstra, hoofd van het departement Vertalen van het NBG, melding kan maken van het feit dat de *vertaalprincipes* voor de nieuwe vertaling door het bestuur van het NBG zijn aangenomen. Deze vormen de grondslag van de vertaalarbeid die op kleine schaal - in de vorm van proeven - reeds gaande is. De vertaalprincipes zullen tegen het einde van het jaar voor een ruimer publiek gepubliceerd worden.

Bijbelvertaalwerk sinds 1946

In het periodiek van de UBS *The Bible Translator* schreef Eugene Nida vorig jaar april een kort artikel met een overzicht van de trends in het bijbelvertaalwerk sinds de oprichting van de United Bible Societies in 1946. Nida, van beroep een 'anthropological linguist' en de 'Executive Secretary for Translations' van de American Bible Society, was een van de oprichters van de UBS. Binnen die organisatie ging hij voort met wat hij al jaren deed, het organiseren en schrijven van vele hulpmiddelen voor vertalers. Hij ontwikkelde een vertaalttheorie die de oorspronkelijke tekst recht doet én een goed verstaanbare vertaling oplevert.

Gemeenschappelijk gebed

Voormalig NBG-voorlichter Jan J. van Capelleveen heeft een boek geschreven ter gelegenheid van het vijftienvigjarig bestaan van de RCOB, de Raad van Contact en Overleg betreffende de Bijbel. In overleg met Van Capelleveen neemt de redactie hier een hoofdstuk uit dat boek over, en wel het vijfde hoofdstuk getiteld *Een gemeenschappelijk gebed*. Op zijn eigen boeiende wijze beschrijft Van Capelleveen hierin hoe in de loop der jaren enkele pogingen zijn gedaan om te komen tot een versie van het Onze Vader die acceptabel zou zijn voor katholieken en protestanten. Er is nu wel een gemeenschappelijke versie die af en toe in liturgische situaties wordt gebruikt, maar die geen officiële status heeft - en in geen enkele bijbelvertaling voorkomt.

Vertaalprincipes voor de Vertaling 2000 goedgekeurd

dr. E.W. Tuinstra

In april van dit jaar nam het Algemeen Bestuur van het Nederlands Bijbelgenootschap een belangrijk besluit. De *vertaalprincipes* voor een nieuwe bijbelvertaling werden goedgekeurd. Aan dit besluit is een langdurige discussie voorafgegaan. Een discussie die niet alleen binnen maar vooral ook buiten het NBG gevoerd is. Sinds het verschijnen van de Nieuwe Vertaling, de NBG '51, is het gesprek gaande geweest over de vraag wat de aard van een bijbelvertaling zou moeten zijn. In de jaren zestig leken de tegenstellingen onoverbrugbaar tussen hen die een idiolecte vertaling in de trant van '*Die Schrift verdeutscht von Martin Buber gemeinsam mit Franz Rosenzweig*' voorstonden en degenen die het voor een dynamisch-equivalente vertaling opnamen. Na het verschijnen van de Groot Nieuws Bijbel in 1983 laaide deze discussie nogmaals hoog op. Het was dus van meet af aan duidelijk dat bij het opzetten van een nieuwe bijbelvertaling aan deze tegenstelling niet voorbij zou kunnen worden gegaan.

De RCOB, de Raad voor Contact en Overleg betreffende de Bijbel, het gremium waar vertegenwoordigers van de kerken en de bijbelorganisaties elkaar ontmoeten, wijdde in 1989 zijn Alvernaconferentie aan dit onderwerp. Uit de verschillende lezingen en de daarop volgende gedachtenwisseling ontstond natuurlijk nog geen consensus maar wel maakte zich van de aanwezigen het gevoel meester dat een gezamenlijke bijbelvertaling de moeite van het proberen waard zou zijn. Daarin zouden tot op zekere hoogte de kennis en de ervaring verdisconteerd moeten worden van hen die met bijbelvertaalwerk bezig waren geweest.

Niet lang daarna publiceerde het bijbelgenootschap samen met de Katholieke Bijbel-stichting, de Vlaamse Bijbelstichting en het Belgisch Bijbelgenootschap een brochure, *Een vertaling 2000*, waarin de grondslagen werden gegeven voor een verdere discussie. De reacties, met name van de vakgroepen bijbelwetenschap, van de verschillende universiteiten waren positief, al had natuurlijk vrijwel iedereen weer een eigen bijdrage. De basis leek gelegd voor het opstellen van de principes volgens welke vertaald zou kunnen gaan worden.

De regels waar vertalers mee zullen moeten gaan werken zullen nog heel wat gedetailleerder zijn dan in deze *vertaalprincipes* zijn vastgelegd. In de Nederlandse situatie leek het echter gewenst om ook voor niet-vakmensen de grote lijnen aan te geven. De vertaalprincipes zijn derhalve bedoeld als een handvest voor de vertalers, maar ook een maatstaf voor de commissies die de vertaling zullen controleren. De kerken, die hopen de volgende eeuw een nieuwe bijbelvertaling in de kerk te kunnen gaan gebruiken, kunnen we al een inzicht verschaffen in de aard van de vertaling die de bijbelorganisaties voor ogen staat. Meteen moet hier aan worden toegevoegd dat de opstellers van deze regels zich er terdege van bewust zijn dat zij hiermee nog geen garantie voor een goede vertaling geven.

De praktische opzet van de vertaalprincipes

De praktische opzet van de *vertaalprincipes* is als volgt. Nadat vermeld is welke uitgaven van de grondtekst bij de vertaling zullen worden gebruikt, worden de algemene principiële uitgangspunten geformuleerd. Hier komt de houding aan de orde ten opzichte van de gevende talen en tegenover de ontvangende taal. Het fijnmazige netwerk van de ontvangende, levende taal, moeten we leggen

over het soms stroeve materiaal dat ons in de gevende, dode, taal wordt geboden. Dan wordt duidelijk dat er geen sprake kan zijn van voorrang verlenen aan één van beide, wanneer het om vertalen gaat. De vraag hoe iets in het Nederlands weergegeven moet worden, moet niet alleen vanuit de grondtekst gesteld worden, maar ook vanuit de ontvangende taal, omdat we alleen daar, vanuit het gebruik, de eindeloze hoeveelheid nuances kennen. Dit vragen vanuit de ontvangende naar de gevende taal, dit trachten om de nuances die we kennen in de levende ontvangende taal ook in de gevende dode taal op te sporen, dient ertoe de gevende taal beter tot haar recht te laten komen. Vervolgens wordt de vertaalopvatting omschreven, de consequenties die die opvatting voor de benadering van de tekst heeft en de praktische regels die daaruit volgen. Ook de gevolgen hiervan voor de vertaler komen aan de orde. Het daaropvolgende deel van de vertaalprincipes bevat enige afspraken over het omgaan met de grondtekst. Tenslotte komt een viertal kwestieuze opvattingen aan de orde en wordt ten opzichte daarvan een standpunt bepaald.

De vooronderstellingen

Nu heeft de discussie rond bijbelvertalen zich in Nederland hoofdzakelijk onder theologen afgespeeld. Vandaar dat het ook noodzakelijk was in de vooronderstellingen iets over de verhouding tussen theologie en bijbelvertalen aan te geven. Dan wordt ook iets duidelijk van de rol die aan de taal- en vertaalwetenschap toekomt. Deze vooronderstellingen betreffen de gevende talen en luiden:

- ‘1. De gevende talen, Hebreeuws, Grieks en Aramees zijn talen als elke andere taal.
2. De regels van de algemene taalwetenschap zijn op deze talen van toepassing.
3. Het vertalen gaat aan de theologie vooraf. De tekst staat centraal. Dat betekent dat geen dogmatische en andere vooronderstellingen het vertalen mogen belasten. Deze stelling is slechts een nadere uitwerking van de twee vorige.’

Voor velen zullen die vooronderstellingen een open deur zijn. Een deur zijn zij inderdaad, want zij brengen ons de Schriften binnen als nieuwsgierige, open mensen, die niet van tevoren al weten wat er staat. Deze vooronderstellingen geven reeds aan dat de opstellers zich niet alleen hebben laten leiden door de eerdervermelde discussie, maar ook door de taal- en vertaalwetenschap. Zowel deze wetenschappen als het eeuwenlange werk van exegeten en bijbelvertalers zullen de steunpilaren voor de vertalers moeten zijn, willen zij niet als onnozelen op de tekst afgaan. En tevens zal, zoals ook gezegd wordt,

‘de vertaler zich bewust moeten zijn van zijn eigen hermeneutische vooronderstellingen, opdat deze hem niet verhinderen de tekst open tegemoet te treden.’

Stijl en taal

In de discussie rond bijbelvertalen is bij verschillende gelegenheden ook de vraag gesteld naar het soort taal waarin vertaald moet worden. Wordt er gestreefd naar omgangstaal of naar hoog, of zelfs literair taalgebruik? Een bijko-

mende vraag is of religieuze termen gebruikt mogen worden. In de brochure *Een vertaling 2000* wordt de wens naar voorleesbaarheid nogal nadrukkelijk naar voren gebracht.

In de *vertaalprincipes* wordt over voorleesbaarheid onder andere het volgende gezegd:

‘Er zal gestreefd worden naar een tekst in goed Nederlands, zowel in syntactisch als stilistisch opzicht. Dat zal de voorleesbaarheid ten goede komen, al zal tussen de eis tot voorleesbaarheid en de eigenaardigheden van de grondtekst altijd enige discrepantie blijven bestaan.’

Met ‘eigenaardigheden van de grondtekst’ wordt bedoeld op bijvoorbeeld het probleem van lange zinnen en onduidelijke verbanden. Aan de eerste moeilijkheid is nog wel enigszins het hoofd te bieden, maar in het geval van een schijnbaar onsamenhangende tekst ligt dat veel moeilijker.

Over het taalniveau wordt het volgende gezegd:

‘Zowel het taalniveau als de stijl dienen in overeenstemming te zijn met die van het aanbod. Verschillen in stijlsoort en stijlniveau, afhankelijk van genre en auteur, zullen wel zoveel mogelijk gevolgd worden. Wat betreft een bovengrens of een ondergrens in het taalniveau, moet er rekening mee worden gehouden dat taalgebruik altijd situatiespecifiek is. Vandaar dat er principieel geen sprake kan zijn van een bovengrens of een ondergrens in het taalniveau. Taalgebruik dat echter ook maar iets te laag is voor de situatie in de tekst werkt zeer storend. Bij een wat te hoog taalgebruik is dat niet het geval.’

Een voorbeeld van keuzes die gemaakt moeten worden tussen verschillende taalniveaus gezien de situatie waarin een woord gebruikt wordt, vinden we bij de vertaling van *masjtin beqir* in I Samuël 25:22. David voelt zich bedrogen door Nabal, die hem niet heeft willen belonen voor de bescherming die David hem geboden heeft. Tegen zijn eigen manschappen zegt hij: ‘Zo moge God aan de vijanden van David doen, ja nog erger, indien ik, eer het morgen is, van al wat hij bezit, ook maar één man in leven laat’ (NBG ’51). Duidelijk is dat geen man van Nabal en de zijnen in leven gelaten zal worden. Voor het woord ‘man’ staat, zoals de Statenvertaling heeft ‘die aan de wand pist’, *masjtin beqir*. De strekking van die woorden is niet geheel zeker, maar meestal wordt deze uitdrukking opgevat in de zin van ‘mannelijk’ in pejoratieve zin. De middeleeuwse joodse commentator Rashi denkt zelfs aan een vergelijking met honden, maar dat is wel heel kras. De krasse, letterlijke weergave in de Statenvertaling heeft in latere edities geen stand gehouden. De uitdrukking is afgezwakt, zij het waarschijnlijk niet op vertaaltechnische gronden. NBG ’51 heeft ‘man’, de Groot Nieuws Bijbel ‘zonen of knechten’, de Willibrordvertaling ‘manspersoon’. Het denigrerende element missen we in alle drie moderne vertalingen. Daarom zou voor een woord als ‘zeikerd’ gekozen kunnen worden, maar dat zou weer zo

storend werken en de aandacht van de verdere tekst afleiden, dat mogelijk aan een woord als 'kerel' de voorkeur gegeven zou moeten worden. Kortom, de keuze van het juiste stijlregister is hier van groot belang. Soms eist de situatie een harde, pejoratieve uitdrukking, maar je mag geen laag woordgebruik gaan invoeren.

'Kerktaal'

'De bijbel is een religieus boek. Dat impliceert dat religieuze termen zeker gebruikt mogen worden. De traditie reikt ons in dit opzicht heel wat aan. Maar wanneer we aan de toekomstige gebruikers denken zullen we ons moeten realiseren dat de toetsing van die termen op hun bruikbaarheid in het Nederlands van groot belang zal zijn. De traditie zal daarbij een dienende functie hebben en zal niet over de vertaling mogen heersen.'

Bovendien hebben we met verschillende tradities te maken.

'Er zal dus op gelet moeten worden dat de principiële interconfessionaliteit van de vertaling niet aangetast wordt.'

Een apart, maar in dit kader passend probleem is dat van de weergave van de Godsnamen. Het leek niet verstandig in dit stadium al proberen vast te leggen op welke wijze de verschillende Godsnamen in het oude en nieuwe testament aangeduid zouden moeten worden. Het bestuur van het bijbelgenootschap heeft daarom besloten te zijner tijd een aparte commissie in het leven te roepen die daarover zal adviseren.

In het bovenstaande is iets aangeduid over het uitgangspunt en over het eindpunt dat we hopen te bereiken. Het allerbelangrijkste, namelijk de vertaalopvatting - de vraag hoe er vertaald gaat worden - staat in het middengedeelte, het hart, van de *vertaalprincipes*. Te zijner tijd zal ook die in dit tijdschrift aan de orde komen.

P.S. De inspringende teksten zijn letterlijke citaten uit de *vertaalprincipes* voor de Vertaling 2000, zoals die door het departement Vertalen van het NBG zijn opgesteld.

Trends in het bijbelvertalen na 1946: een historisch perspectief

Eugene A. Nida

In een artikel voor *The Bible Translator*¹ beschreef Eugene Nida de ontwikkeling van het bijbelvertalen sinds de oprichting van de United Bible Societies in 1946. Hij doet dat vanuit zijn eigen ervaring in de UBS, waarvan hij een van de oprichters was. Nida is vertaalconsulent en schrijver van vele publikaties over vertaaltheorie.

In de tijd voor 1946, het jaar waarin de United Bible Societies gevormd werden, hadden met name drie bijbelgenootschappen de verantwoordelijkheid voor het aanmoedigen tot en leiden van bijbelvertaalwerk in verschillende delen van de wereld. Het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap (BFBS) droeg de grootste verantwoordelijkheid als het gaat om het aantal talen en de grootte van het gebied. Het werk van de vertaalafdeling van de BFBS werd hoofdzakelijk uitgevoerd door middel van correspondentie met zendingen, koloniale ambtenaren en geleerden, voornamelijk uit Cambridge en Oxford, hoewel steeds meer met hoogleraren van de School of Oriental and African Studies in Londen.

Nederlands en Amerikaans Bijbelgenootschap

Het Nederlands Bijbelgenootschap had nogal wat hoog-opgeleide linguïsten en theologen naar Indonesië gestuurd, die vergelijkende en historische linguïstiek hadden gestudeerd te Leiden of Utrecht en die een hoog niveau van gevoeligheid voor taal- en cultuurproblemen hadden ontwikkeld. Hun vertalingen in de belangrijkste talen van Indonesië waren van uitstekende kwaliteit en werden in een groot gebied gebruikt.

Het Amerikaans Bijbelgenootschap (ABS) trad hoofdzakelijk in de voetsporen van het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap, en zijn werkterrein was grotendeels beperkt tot gebieden waar Amerikaanse zendingen werkzaam waren. Dr. Eric M. North, algemeen secretaris van de ABS, raakte steeds meer bezorgd om de duidelijk slechte kwaliteit van vertalingen en de daaruit volgende gebrekkige verspreiding en het dito gebruik van de Schrift. Daarom ontwikkelde hij, met hulp van dr. James Oscar Boyd, een serie controlelijsten om de kwaliteit van vertalingen te verzekeren.

Conferentie op Woudschoten

Het keerpunt in de benadering van de bijbelgenootschappen ten opzichte van het vertalen deed zich voor op de eerste internationale conferentie van bijbelvertalers, die gehouden werd op Woudschoten, in Nederland, in de herfst van 1947. Verschillende aspecten van de benadering van bijbelvertalen werden zorgvuldig overwogen en over de volgende standpunten waren de meesten het eens: (1) vele zogenaamde 'zendingsvertalingen' zouden gereviseerd moeten worden, (2) de rol van nationale vertalers zou uitgebreid moeten worden, (3) in plaats van vertalingen te controleren nadat zij gemaakt zijn, zou er zo vroeg mogelijk hulp gegeven moeten worden aan de vertalers, (4) vertaalprincipes zouden ook moeten ingaan op bijbelse, linguïstische en antropologische kwesties, en (5) consistentie in woordgebruik zonder meer is niet genoeg, omdat vertalers zowel consequent ongelijk als consequent gelijk kunnen hebben.

Hulp ter plekke

Vanuit bestuurlijk oogpunt was de grootste verandering voor de BFBS en de ABS de erkenning dat als er hulp geboden zou moeten worden aan de vertalers, dat hoofdzakelijk ter plekke gedaan moest worden. Alfabetten voor 'nieuwe'

talen zouden alleen kunnen worden opgesteld door naar de klanken te luisteren. Geschikte woorden voor 'liefde', 'vrede' en 'geloof' zouden slechts kunnen worden ontdekt door moedertaalsprekers te consulteren. En terugvertalingen, gemaakt door zendeling-vertalers, kunnen ernstig misleidend zijn, en daarom zou iedere controle ter plekke moeten plaatsvinden.

Ooit wilde een zendeling zo graag een theologisch passend woord voor 'genade' maken waar sprake is van het Woord dat 'vol genade en waarheid' is, dat hij een neologisme bedacht van twee woorden die letterlijk 'gave van leven' of 'levende gift' betekenen. Maar de plaatselijke bevolking kon het alleen opvatten als een verwijzing naar kippen, want dat waren de enige 'levende giften' die zij ooit gaven. Zij waren duidelijk in verwarring toen ze hoorden van het Woord dat 'vol kippen en waarheid' is.

Hulpmiddelen voor vertalers

Een passende onderwijsbenadering van de problemen van effectief bijbelvertalen moest ontworpen worden in de vorm van lange-termijn betrokkenheid en grote verscheidenheid aan hulpmiddelen, waaronder daartoe uitgegeven boeken en artikelen, training ter plekke door goed-gekwalficeerde consultants, hulpmiddelen voor lezers, brede contacten met verschillende soorten vertalers en het gebruik maken van wetenschappelijke inzichten vanuit een aantal elkaar aanvullende vakgebieden.

De serie hulpmiddelen met de grootste continuïteit is het tijdschrift *The Bible Translator* en die werd al snel gevolgd door een serie boeken, zoals *God's Word in Man's Language*, *Bible Translating*, *Toward a Science of Translating*, *Theory and Practice of Translation*, *Bible Translating for Popular Use*, en *From One Language to Another*. Hulp op het gebied van de antropologie kwam er in de vorm van belangrijke bijdragen aan het tijdschrift *Practical Anthropology*, alsmede een serie boeken zoals *Customs and Cultures*, *Introducing Animism and Religion Across Cultures*. Op het terrein van de linguïstiek waren er *Morphology*, *Exploring Semantic Structures* en talrijke artikelen in wetenschappelijke tijdschriften die werden geproduceerd door leden van het team van consultants.

Handbooks en cursussen

Hoewel de United Bible Societies aan vele vertalers honderden standaardcommentaren op verschillende bijbelboeken beschikbaar hebben gesteld, bleek dit niet voldoende te zijn, omdat vele commentaren het brede scala problemen dat men tegenkomt in talen die buiten de Semitische en Indo-europese taalfamilies liggen, niet behandelen. Daarom heeft de UBS een uitgebreide serie 'Translator's Handbooks' gemaakt en heeft zij deze onlangs aangevuld met een Grieks-Engels lexicon dat gebaseerd is op semantische velden.

Het werd duidelijk dat de toenemende interconfessionele samenwerking in het vertaalproces een interconfessionele benadering van tekstkwesties vereist en dit werd gedaan in twee verschillende projecten die elk tien jaar duurden. Het eerste was de voorbereiding van de UBS-tekst van het Griekse nieuwe testament, het tweede was het 'Hebrew Old Testament Text Project' in vijf delen die zo'n 5000 tekstgedeelten in het oude testament beslaan waarover vertalers advies nodig hebben.

De opleiding van vertalers leek het beste te geschieden door op hoog niveau opgeleide consultants die in verschillende delen van de wereld wonen en ter

plekke hulp verlenen door middel van academische programma's, onderwijsinstellingen met kortlopende cursussen, 'workshops', en directe hulp door in de comités mee te doen met discussies over sleutelproblemen.

Hulp voor lezers

Hulp aan vertalers betekende ook het ontwikkelen van talrijke hulpmiddelen voor de lezers, aangezien kerken in verschillende gebieden aangedrongen hebben op aantekeningen over zaken als tekstvarianten en andere mogelijke vertalingen, verwijzingen naar andere bijbelteksten, historische informatie, en in het bijzonder aantekeningen over culturele verschillen, zoals uitleg over het leviraatshuwelijks en het feit dat 'een schoen werpen op Edom' (Psalm 60:10)² geen teken van verwijt of veroordeling was, maar een symbool van het aanspraak maken op bezit. De vraag van de Sadduceeën over de vrouw die getrouwd was met zeven broers die stierven zonder een erfgenaam na te laten (Mt 22:23-33), komt vooral in vele delen van Afrika als onzin over, want in de komende wereld zou geen enkele ex-echtgenoot haar willen hebben, omdat zo'n vrouw zonder twijfel een heks was.

Mensen vragen steeds meer om inleidingen op boeken en op grotere delen van de bijbel en er is een groeiende vraag naar studiebijbels in vele delen van de wereld. Toen enkele jaren geleden het nieuwe testament in het Tzeltal gereedkwam, vroeg een vertaalassistent wanneer de commentaarreeks *International Critical Commentary* vertaald zou worden in zijn taal. Hij hield vol dat dergelijke hulpmiddelen noodzakelijk zijn en hij zei tegen Marianna Slocum van de Wycliffe Bible Translators: 'Wanneer jij niet weet wat de bijbel betekent, kijk jij altijd in die boeken, maar waar zullen wij iets kunnen opzoeken wanneer we niet weten wat de Schriften betekenen?'

Samenwerking

Het basisbeleid van de UBS is steeds geweest om mee te werken met welke vertaler dan ook die hulp wenst bij het produceren van betere vertalingen van de Schriften. Dit houdt zelfs in dat er hulp geboden wordt aan hen die de UBS niet als uitgever wensen of aan hen die de bijbelgenootschappen zelfs afkeuren. Interconfessionele samenwerking bij het vertalen is er niet alleen geweest met rooms Katholieke geleerden, maar ook met geleerden van verschillende orthodoxe groeperingen. Bovendien heeft de hulp zich uitgebreid tot vertalers die werken in verschillende seculiere gebieden, en nauwe contacten zijn onderhouden met vertalers in de International Federation of Translators, de American Translators Association en universitaire programma's in een aantal landen. Toen de UBS begon, werd zeker negentig procent van de bijbelvertalingen in de Derde Wereld gemaakt door zendelingen met hulp van informanten of vertaalassistenten. Tegenwoordig zijn de vertalers in negentig procent van de projecten mensen uit het land zelf en zijn zendelingen degenen die geld en hulpmiddelen leveren.

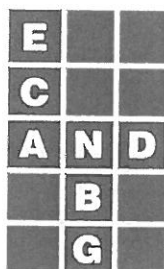
Andere disciplines

Gedurende de laatste veertig jaar is er veel meer gebruik gemaakt van verschillende disciplines als een middel om problemen goed te doen uitkomen en meer bevredigende oplossingen aan te dragen voor moeilijkheden van functionele equivalentie. Gedurende de eerste paar jaren ging de meeste aandacht uit naar de bijdrage die linguïsten zouden kunnen leveren aan het oplossen van proble-

men van equivalentie, maar het werd al snel duidelijk dat sociolinguïstiek (de wetenschap van taal in gebruik) meer cruciale informatie zou kunnen leveren over de rol van taal in de maatschappij. Dit leidde onvermijdelijk tot het gebruik van de communicatietheorie, met haar nadruk op zaken als bron ('zender'), boodschap, ontvanger, terugkoppeling, ruis en setting. Dit alles resulteerde in aandacht voor de implicaties van de sociosemantiek die een ruimer kader voor het begrijpen van gelijkwaardigheid levert, in het bijzonder op het terrein van retorische figuren en stijl. De sociosemantiek heeft op haar beurt de aandacht gevestigd op de onbepaalbaarheid van taal; zoals Edward Sapir altijd zei: 'Alle talen lekken.' Juist op het terrein van de onvoorspelbaarheid van creativiteit op het gebied van figuurlijke betekenis vertoont taal haar grootste kracht. Dit is in het bijzonder cruciaal voor bijbelvertalers, omdat zeker negentig procent van de centrale woordenschat van de Schrift figuurlijk is.

NOTEN

1. Eugene A. Nida, 'Trends In Bible Translating Within The United Bible Societies: An Historical Perspective', in: *The Bible Translator*, vol. 42, no. 2A (April 1991), p. 2-5. Nida is consulent bij het 'UBS Subcommittee on Translation'. De vertaling is van L. van Kampen.
2. Vergelijk Statenvertaling: 'op Edom zal ik mijn schoen werpen', NBG-vertaling 1951: 'op Edom werp ik mijn schoen', Willibrordvertaling: 'op Edom werp ik mijn sandaal' en GNB: 'op Edom zet ik mijn voeten.' (Noot van de vertaler.)

QUEST

Electronic Concordance Application
for the Hebrew Bible

Elektronische bijbel in Hebreeuwse taal voor personal computer ontwikkeld

De Hebreeuwse bijbel is voor de personal computer toegankelijk gemaakt en sinds kort op diskettes verkrijgbaar. Het concordantie-programma biedt nieuwe mogelijkheden voor exegetisch en taalkundig onderzoek en geeft ondersteuning bij het maken van vertalingen. In *Met Andere Woorden* van maart j.l. werd hier reeds op ingegaan. Het produkt, *QUEST-ECA* (Electronic Concordance Applications) genaamd, is het eindresultaat van een samenwerkingsproject van het Nederlands Bijbelgenootschap met het Rotterdamse bedrijf AND Software en de Theologische Faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Op 23 juni j.l. werd het eerste exemplaar van *QUEST-ECA* aangeboden aan rabbijn H. Rodrigues Pereira, voorzitter van de Vereniging tot bevordering van de kennis van het Hebreeuws en dr. J. Borgman, voorzitter van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

QUEST-ECA is voor f 595,50 (incl. BTW) verkrijgbaar bij het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem. Een demo-diskette van het programma kost f 10,—. De mogelijkheid bestaat om het programma te koppelen aan de drie eerder verschenen bijbelvertalingen op diskette van het Nederlands Bijbelgenootschap.

*Prof.dr. E. Talstra van de
Vrije Universiteit, een
van de leiders van het
ECA-project*

Een gemeenschappelijk gebed

Jan J. van Capelleveen

Tijdens de achttiende plenaire vergadering van de Raad van Contact en Overleg betreffende de Bijbel op 17 oktober 1972 vroeg de lutherse predikant drs. J.J.W. Gunning tijdens de rondvraag naar 'een goede versie van het "Onze Vader"'. De notulen vervolgen: 'De voorzitter deelt mee, dat een gelijke vraag van de Raad van Kerken is doorgezonden aan de Stichting Gemeenschappelijke Nederlandse Bijbelvertaling met het verzoek deze zaak met voorrang aan de orde te stellen. Het resultaat zal aan de Raad van Kerken verstrekt worden.' Dit was de eerste keer dat een verlangen van onderop uit de kerken met betrekking tot de bijbel binnen de raad ter sprake kwam. Tot dat moment hadden eigenlijk uitsluitend de bijbelorganisaties te bespreken onderwerpen aangedragen en geprobeerd de kerken bij hun problemen te betrekken. Juist daarom was het merkwaardig - misschien zelfs wat pijnlijk voor de raad - dat dit onderwerp zo zijdelings, via een rondvraag, aan de orde kwam. En pijnlijker was misschien dat de Raad van Kerken dit onderwerp kennelijk al grondig had doorgesproken en zelfs actie ondernomen had.

Onderlinge verhoudingen

Beide raden waren vrijwel gelijktijdig opgericht, al was dan de RCOB echt een nieuw fenomeen, terwijl aan de Raad van Kerken de Oecumenische Raad voorafging. Al op de tweede plenaire vergadering van de RCOB was hun onderlinge verhouding ter sprake gekomen. Baron Van Tuyll - kennelijk meer overtuigd van de waarde van de RCOB dan van de Raad van Kerken - waarschuwde dat de laatste raad 'niet een soort schaduwkabinet' moest worden van de RCOB. Later in diezelfde vergadering draaide een kerkelijke afgevaardigde - de notulen noemen geen naam - de verhouding om. Hij (er waren toen nog geen zij's lid van de raad) vroeg zich af of het niet beter was dat de RCOB als een sectie van de Raad van Kerken zou gaan opereren. Dat laatste voorstel stuitte meteen al op het bezwaar van de verschillen in samenstelling van beide raden. De Raad van Kerken was veel beperkter van omvang maar hield zich bezig met de onderlinge kerkelijke eenheid en met kerkelijke samenwerking op een breed terrein. De RCOB was veel breder van samenstelling maar richtte zich vooral op bijbelwerk. Een poging vanuit de RCOB om officieel contact te leggen met de Oecumenische Raad werd niet ondernomen. Wel vond er een gesprek plaats met zijn voorzitter dr. Ernst Beker dat plezierig was. Toch bleef de vraag naar de onderlinge verhouding van beide raden wat in de lucht hangen. De vraag van drs. Gunning en het antwoord van voorzitter ds. L.G.Chr. Graband herinnerden de leden eraan dat beide raden nimmer officieel contact met elkaar hadden gehad en dus ook niet onderling tot een taakverdeling waren gekomen. Dat gesprek zou pas plaatsvinden op 28 januari 1974. In wezen heeft de behoefte binnen de kerken om samen het Gebed van de Heer te kunnen bidden daartoe de stoot gegeven.

Behoeftte binnen de kerken

Dat de vraag naar een gezamenlijk gebed in beide raden vrijwel gelijktijdig aan de orde werd gesteld, duidt op een nieuw gerezen behoefte. Meer en meer organiseerden protestanten en katholieken gezamenlijke vieringen en bijeenkomsten. Het verlangen om daar samen het Gebed van de Heer te bidden, stuitte evenwel voortdurend op betrekkelijk grote verschillen in vertaling. Katholieken baden van oudsher: 'leid ons niet in bekoring'; protestanten: 'leid ons niet

in verzoeking'. Katholieken wilden verlost worden van 'het kwaad', protestanten van 'de boze'. En het allergrootste verschil was wel dat katholieken de lofprijzing aan het slot: 'Want Uw is het Koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid in der eeuwigheid, amen' niet kenden. Dat slot ontbrak in de Griekse manuscripten die Hiëronymus voor zijn Latijnse vertaling, de Vulgaat, gebruikte; de Statenvertalers beschikten over manuscripten waarin die woorden wel voorkwamen, maar die waren van latere datum.

**Proefvertaling
1964**

Toch is eigenlijk die, vrijwel gelijktijdige, vraag naar een gemeenschappelijke tekst van het gebed aan zowel de RCOB als aan de Raad van Kerken, opmerkelijk. Die vraag was immers al eerder gesteld. Op 1 juli 1964 had de toenmalige directeur van de Katholieke Bijbelstichting, rector H. Sondaal, aan baron Van Tuyll de vraag voorgelegd, of het niet gewenst zou zijn in het kader van de Week der Gebeden en van andere gezamenlijke katholiek-protestantse vieringen 'te komen tot een gemeenschappelijke tekst van het Gebed des Heren'. Nog datzelfde jaar gingen bijbelvertalers van beide organisaties aan het werk en stelden de volgende proefvertaling op:

Onze Vader die in de hemel zijt,
Uw Koninkrijk kome,
Uw wil geschiede
op aarde zoals in de hemel.
Geef ons heden ons dagelijks brood
en vergeef ons onze schulden
zoals ook wij onze schuldenaren vergeven
en leid ons niet in verzoeking
maar verlos ons van de boze.
Want van U is het koninkrijk
en de kracht en de heerlijkheid
in eeuwigheid.
Amen.

De vertalers hadden een flink aantal knopen doorgemaakt. 'Bekoring' in plaats van 'verzoeking' kon bij protestanten geen genade vinden. Het woord had voor hen een te positieve betekenis. Onder de bekoring van iemand raken, hield voor hen in: iemand grenzeloos bewonderen. Nog in zijn nieuwste uitgave geeft het 'Groot Woordenboek der Nederlandse taal' van Van Dale voor de betekenis van 'bekoring': 'aantrekking, aantrekkelijkheid ... soms sterker: betovering'. Pas in tweede instantie, en dan uitsluitend als rooms-katholieke betekenis, vinden we vermeld: 'verzoeking tot kwaad, verleiding'.

Protestanten hadden ook problemen met de lezing van de Petrus Canisiusvertaling waarin gevraagd wordt: 'verlos ons van het kwaad'. Dat was hun te onpersoonlijk. Ook in die regel werd de protestantse bede gevolgd: 'Verlos ons van de boze.' Bovendien moesten de katholieken dan ook nog de lofprijzing toevoegen aan het gebed die in geen van hun bijbelvertalingen voorkwam. Gezegd moet worden dat van katholieke zijde alles werd gedaan om deze, voor hen vrij ingrijpende, wijzigingen ingang te doen vinden. In het blad 'Oecumene' schreef

de bekende katholieke hoogleraar W. Grossouw: 'In het niet-rooms-religieuze spraakgebruik is "bekoring" zoveel als bekoorlijkheid, charme en de aantrekking die daarvan uitgaat ... Verzoeking is niet alledaags, maar het is een mooi woord, met een mooie, open vaagheid.'

De door het Nederlands Bijbelgenootschap en de Katholieke Bijbelstichting opgestelde proefvertaling werd aan de kerken voorgelegd. Protestantse synodes reageerden nauwelijks of in het geheel niet. Roomskatholieke bisschoppen in Nederland en België, die een grote liturgische waarde hechten aan de vertaalde bijbeltekst, bezonnen zich uitvoerig op de voorgestelde tekst. Vooral de Belgische bisschoppen hielden aan tegen het verlies van het woord 'bekoring', omdat het in zijn katholieke betekenis in hun land natuurlijk veel algemener was ingeburgerd in de zin van 'verleiding' dan in Nederland. Bovendien had het woord 'verzoeking' bij hen nauwelijks de betekenis die het via de Statenvertaling in Noord-Nederland had verkregen. De gemiddelde Belg dacht bij 'verzoeken' uitsluitend aan 'vragen'. De oude betekenis - 'verouderd' zegt Van Dale - van 'beproeven' was in hun taalgebied zo goed als onbekend. Uiteindelijk gingen ze vanwege het belang van de oecumene toch akkoord, al vroegen ze wel of 'verzoeking' geen 'beproeving' kon worden, een idee dat uiteindelijk door de vertalers van de Groot Nieuws Bijbel is overgenomen in de uitspraak 'Stel ons niet op de proef'.

Aarzelingen

De proefvertaling is snel in het vergeetboek geraakt, vooral omdat de protestantse kerken er nauwelijks aandacht aan schonken. In 1967 kwam zij opnieuw ter sprake. In die tijd bestond er een contactgroep tussen de Rooms Katholieke Kerk en de protestantse Oecumenische Raad van Kerken. Van katholieke zijde werd voorgesteld te proberen tot een algemeen aanvaarde tekst voor het Gebed van de Heer te komen op basis van de proefvertaling van 1964. De tekst van 1964 werd niet zonder meer aan de kerken voorgelegd. Een commissie van taalkundigen en theologen onder voorzitterschap van dr. J. Lescauwet bezon zich er opnieuw op. Er werd een wijziging aangebracht. De katholieken hadden altijd gebeden: 'Onze Vader, die in de *hemel* zijt,' de protestanten: 'die in de *hemelen* zijt'. Op dat punt hadden de vertalers van 1964 de enige concessie gedaan aan de katholieken en als beginzin gekozen voor de enkelvoudige vorm. In de versie van 1967 verdween ook die concessie en koos de commissie voor het in protestantse kringen gebruikelijke meervoud.

Opnieuw spraken de katholieke bisschoppen uitvoerig over de tekst en weer gingen zij, met wat aarzelingen - vooral in België - akkoord, al hadden ze een voorkeur voor de tekst van 1964. Opmerkelijk is dat van protestantse zijde zowel de gereformeerde synode als de lutherse de voorgestelde tekst zonder enig commentaar afwezen. Dat kan nauwelijks om tekstuele redenen zijn gebeurd. Kennelijk zagen beide synodes zo weinig verschil in de tekst dat ze vervanging niet nodig vonden. Maar daarmee zagen ze een behoefte aan de basis van de kerken over het hoofd. Hun uitspraak kon alleen maar leiden tot een hernieuwde poging om tot een gemeenschappelijke tekst te komen. Zodra de Oecumenische Raad van Kerken vervangen werd door de Raad van Kerken met daarin ook de Rooms Katholieke Kerk werd de noodzaak van een kerkelijk geautoriseerde tekst opnieuw aan de orde gesteld.

RCOB

De Stichting Gemeenschappelijke Nederlandse Bijbelvertaling wist niet goed wat zij aan moest met het verzoek van de Raad van Kerken en vroeg de samenwerkende bijbelorganisaties om raad. Zij waren van oordeel dat dit een zaak was die eigenlijk thuishoorde bij de RCOB. Eindelijk werd het noodzakelijk dat beide raden met elkaar in gesprek kwamen. Het werd gevoerd op 28 januari 1974. Het gevolg was dat de Raad van Kerken de RCOB officieel verzocht een 'oecumenische vertaling van het Gebed des Heren met hoge prioriteit op de RCOB-agenda te willen plaatsen'. De RCOB besloot eerst de reacties van de kerken op de tekst van 1967 te peilen. De Nederlandse bisschoppen van de Rooms Katholieke Kerk bleken een voorkeur te hebben voor de tekst van 1964 met het enkelvoudige 'hemel'. 'Maar,' antwoordden ze, 'we zullen ons niet verzetten als de protestantse kerken de tekst van 1967 verkiezen.' Ook de Vlaamse katholieke bisschoppen gingen akkoord, al bleven zij een voorkeur houden voor het woord 'bekoring' in plaats van 'verzoeking'. Ook de Oud Katholieke Kerk had geen bezwaren evenmin als de meeste protestantse kerken. De christelijk-gereformeerde deputaten schreven geen instantie te hebben die zich over zo'n vraag kon uitspreken. Alleen de lutheranen en de hervormden tekenden verzet aan. Zij hadden bezwaar tegen het feit dat de orde van de woorden 'aarde' en 'hemel' in de zin 'Uw wil geschiede op aarde, zoals in de hemel' omgekeerd was. Zij wilden beslist de Griekse volgorde, waarbij dan de 'hemel' zou moeten blijven staan, in het Nederlands gehandhaafd zien. Het was een argument dat volgens taalkundigen louter gebaseerd was op emotionaliteit en geen enkele taalkundige betekenis had en slechts tot een Griekse grammaticale overheersing van het Nederlands zou leiden.

Unaniem aanvaardbaar

In een poging om ook deze beide laatste kerken over de brug te krijgen en te komen tot een tekst die unaniem aanvaard zou worden, stelde de RCOB vervolgens een commissie in met daarin de vice-voorzitter van de RCOB, prof. drs. B.P.M. Hemelsoet, dr. A. de Kuiper van het Nederlands Bijbelgenootschap en drs. E.P. de Jong, secretaris van de sectie eredienst van de Raad van Kerken. Deze commissie bezon zich niet alleen op de teksten van 1964 en 1967, maar betrok daarbij ook de vertalingen die inmiddels door de vertaalteams van de Stichting Gemeenschappelijke Nederlandse Bijbelvertaling waren gemaakt, ook al was die inmiddels opgeheven omdat NBG en KBS eerst wilden werken aan een vertaling van het oude testament in omgangstaal en ze beide projecten niet tegelijkertijd konden financieren. Op zich zijn de vertalingen van beide parallelteksten die in de evangeliën van Matteüs en Lucas zijn opgenomen curieus. Duidelijk blijkt dat beide vertaalteams geen enkel onderling contact hebben gehad. De Matteüstekst was bijzonder wijdlopig:

Onze Vader in de hemel,
Laat uw naam als heilig worden erkend.
Laat uw koninkrijk komen.
Laat uw wil volbracht worden op aarde zoals in de hemel.
Geef ons vandaag het nodige brood.
En vergeef ons onze schulden
zoals ook wij onze schuldenaars vergeven.
En breng ons niet in verzoeking, maar red ons van het kwaad.

Want van u is het koninkrijk en de kracht
en de heerlijkheid voor altijd.
Amen.

De Lucastekst is veel beknopter en bevat vanzelfsprekend ook niet de lofprijzing
aan het slot, omdat die in geen enkel manuscript van dat evangelie voorkomt:

Vader, uw naam worde geheiligd,
uw rijk kome,
Geef ons iedere dag ons dagelijks brood
en vergeef ons onze zonden,
want ook wij zelf vergeven
een ieder die ons schuldig is,
en leid ons niet in verzoeking.

De commissie was niet onder de indruk van beide probeersels en keerde al snel
terug tot de tekst van 1967. Op 13 november 1975 stelde zij de volgende, iets
gewijzigde tekst voor:

Onze Vader die in de hemel zijt,
Uw naam worde geheiligd.
Uw koninkrijk kome.
Uw wil geschiede, op aarde zoals het is in de hemel.
Geef ons heden ons dagelijks brood.
En vergeef ons onze schulden
zoals ook wij onze schuldenaars vergeven.
En leid ons niet in verzoeking,
maar verlos ons van de boze.
Want van u is het koninkrijk
en de kracht en de heerlijkheid
in eeuwigheid.
Amen.

Dat werd de tekst die door de RCOB aan de Raad van Kerken werd voorgelegd.
Over het algemeen was in grote lijnen de tekst van 1967 aangehouden, maar er
waren wel wat veranderingen aangebracht. Het korte en krachtige 'Onze Vader
in de hemelen' was langer geworden door de omschrijving 'die in de hemel zijt',
maar het enkelvoud uit de vertaling van 1964 was teruggekeerd. Er waren wat
kleine taalkundige veranderingen aangebracht en in de vierde zin de wonderlijke
toevoeging 'het is': 'Uw wil geschiede, op aarde zoals *het is* in de hemel.' De
Raad van Kerken was meteen bereid de voorgelegde tekst te aanvaarden, maar
de toevoeging 'het is' was onaanvaardbaar. De RCOB kreeg een brief terug dat
de tekst aan de kerken zou worden voorgelegd, maar dat de raad de vrijheid
had genomen om die twee woorden te schrappen.

Bijbelgenootschap en Katholieke Bijbelstichting lieten kaartjes drukken met de
nieuwe gemeenschappelijke tekst en enkele jaren later bleek een herdruk nodig.
Vervolgens raakte de tekst toch weer wat in de vergetelheid. Katholieken in België
bleven het woord 'bekoring' missen. Hervormden bleven (lang) klagen over het feit
dat de volgorde van 'hemel' en 'aarde' was omgedraaid. Andere protestanten
wildes beslist die meervoudige 'hemelen' terug. En weer anderen zeiden dat de taal
niet echt eigentijds is, dat 'verzoeking' toch eigenlijk verouderd is en dat in onze tijd
geen mens meer goed raad weet met een woord als 'schuldenaars'.

Populair is de gemeenschappelijke vertaling van het Gebed van de Heer nooit geworden. De tekst wordt regelmatig gebruikt in gemeenschappelijke of oecumenische gebedsdiensten, bijvoorbeeld tijdens de jaarlijkse Gebedsweek voor de Eenheid, en ook in vesperdiensten omdat er nu eenmaal geen andere is. Maar deze versie is in geen enkele bijbelvertaling opgenomen. Zo is het een kunstmatige vertaling gebleven. Een echt gemeenschappelijke tekst van het Gebed van de Heer zal pas werkelijkheid worden als er een gemeenschappelijke bijbelvertaling tot stand komt.

Rectificatie

In het vorige nummer schreven wij in de inleiding van het artikel van Nida over *Elfinward* dat Nida de 'enige nog levende' is van de oprichters van de UBS die bijeen waren te Elfinward. Ds. P.J. Mackaay uit Leiden liet ons echter weten dat nóg een van deze oprichters, namelijk dhr. M.S.C. Graaf Van Randwijk, in leven en welzijn is en in Maren woont. De redactie biedt haar excuses aan voor de onzorgvuldige formulering.